فصلنامه پژوهش‌های پولی-بانکی
سال هشتم، شماره ۲۶، زمستان ۱۳۹۴
صفحات ۵۹۵-۶۱۶

نهادسازی نوین مالی برای وقف پول و اثر آن بر توسعه جامعه اسلامی

سیدمحمد سیدحسینی [*] **تقی ابراهیمی‌سالاری** [†]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۴/۱۳

چکیده

مدت‌ها است که در کشورمان از تنوع بازار سرمایه و تنوع نهادهای مالی برای تجهیز پس‌اندازها و افزایش سرمایه‌گذاری و بالا بردن تشکیل سرمایه صحبت می‌شود. در همین راستا، صندوق وقفی در غرب و شرق دور، تأمین‌کننده مالی بسیاری از مؤسسات فرهنگی و اجتماعی بوده‌اند و گسترش چنین نهادها و صندوق‌های وقفی در ایران می‌تواند موجب گسترش بازارهای مالی و رشد سرمایه‌گذاری در کشور شود. هدف از این مقاله پی بردن به پتانسیل یک نوآوری در ابزار مالی اسلامی — وقف پول — به‌عنوان یک عامل مؤثر در انجام سرمایه‌گذاری مبتنی بر عقود اسلامی و ارتباط آن با توسعه از کانال کاهش فقر در جامعه است. روش پژوهش پیمایشی-تحلیلی و مبتنی بر تحلیل ماتریس کوواریانس است. به‌منظور اعتباریابی روابط علی غیرآزمایشی بین متغیرها در قالب تجزیه و تحلیل چندمتغیره، روش مدل‌یابی معادلات ساختاری به‌کار گرفته شده است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که اگر در حوزه‌ی اقتصاد اسلامی، وقف پول به‌عنوان یک ابزار مالی مورداستفاده قرار گیرد، می‌تواند به‌عنوان منبعی برای افزایش سرمایه‌گذاری در قالب انواع عقود اسلامی و قانونی تلقی شود و صرف سود حاصل از سرمایه‌گذاری در برنامه‌های کاهش فقر و همچنین تأمین مالی خرد برای افراد کم‌درآمد می‌تواند نقش مؤثری در توسعه جامعه داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: وقف، وقف پول، سرمایه‌گذاری، توسعه، فقر، تأمین مالی
طبقه‌بندی JEL: E22، I30، O10، O23

[*] دانشجوی دکتری، دانشکده علوم اداری واقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد؛ sm.sh65@gmail.com
[†] استادیار، دانشکده علوم اداری واقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد؛ ebrahimi @um.ac.ir (نویسنده مسئول)

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

۱ مقدمه

وقف مال به قصد انجام دادن کار نیک، همیشه به شکل‌های گوناگون از جمله وقف خانه و زمین وجود داشته است. دامنه‌ی موقوفات گسترده‌تر از املاک و اموال ثابت است و دارایی‌های منقول را نیز فرا می‌گیرد. پول، به دلیل رواج بسیار و آسان بودن دسترسی به آن، در میان اموال منقول جایگاه ویژه‌ای دارد. وقف پول در صورتی که اجرایی شود و در امور خیریه صرف شود، موجب ترویج سنّت حسنه‌ی وقف می‌شود و ترویج وقف، مشکلات مالی نیازمندان را برطرف می‌سازد. در ایران وقف مبتنی بر ارزش‌های اسلامی است. بنابراین باید در چارچوب اصول مشخصی که برای آن تعریف شده است، انجام شود اما به علت تعاریف محدود از آن امکان گسترش دایره‌ی آن و تجهیز بسیاری از دارایی‌های مالی در قالب آن ناممکن شده است. بنابراین لازم است که همراه با تحول اوضاع و شرایط و مقتضیات زمان و مکان، مسائل جدیدی همچون وقف پول مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد و به‌منظور تجدید حیات سازمان اوقاف باید روش‌های جایگزینی ایجاد شود؛ چرا که همه مردم ممکن است توانایی مالی لازم برای وقف زمین یا ساختمان و از این قبیل را نداشته باشند. بنابراین ایجاد نهادهای وقف نقدی یکی از راه‌کارهایی است که باید احیا گردد تا همه مردم صرف‌نظر از هر مقدار توانایی مالی بتوانند در این امر مهم شرکت نمایند. از آنجایی که اموال وقفی بدون آنکه مخارج اضافی بر دولت تحمیل کنند، واگذار می‌شوند، فرصت اقتصادی بسیار خوبی برای سرمایه‌گذاری فراهم می‌شود و می‌توان دارایی‌های وقف‌شده را به سمت فعالیت‌های مولد اقتصادی خاص سوق داد. هدف از وقف پول می‌تواند کانالیزه کردن سرمایه وقفی یا وجوه وقف‌شده به بازار برای سهیم بودن در توسعه کشور و به واقعیت رساندن و اجرایی کردن خواسته اهداکنندگان پول‌های وقفی در سیاست وقف پول از طریق گسترش منافع و سود حاصل از آن در جهت کاهش فقر در جامعه باشد.

در این مقاله سعی می‌شود بر اساس اطلاعات پرسشنامه و تکنیک‌های آماری، اثر وقف پول در افزایش سرمایه‌گذاری در قالب عقود اسلامی و صرف سود حاصل از سرمایه‌گذاری بر کاهش فقر به‌عنوان یک متغیر اساسی در توسعه جوامع به‌ویژه جوامع اسلامی، مورد بررسی قرار گیرد. برای این منظور سعی می‌شود ابتدا مبانی نظری و تجربی در این زمینه تبیین و پس از بررسی مفاهیم و اهمیت متغیرهای تحقیق، با استفاده از اطلاعات پرسشنامه به فرضیه‌های تحقیق پاسخ داده شود. این فرضیه‌ها به شرح زیر می‌باشند:

۱) وقف پول می‌تواند در قالب تأمین مالی عقود اسلامی بر افزایش سرمایه‌گذاری اثرگذار باشد.

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

۲) صرف سود حاصل از سرمایه‌گذاری وجوه وقف‌شده در برنامه‌های کاهش فقر و همچنین تأمین مالی افراد فقیر و کم‌درآمد می‌تواند فقر را در جامعه کاهش دهد و از این طریق زمینه توسعه جامعه اسلامی را فراهم نماید.

۲ مبانی نظری

در قرآن کریم علیرغم تشویق کلی به صدقه و نیکوکاری آیه‌ای به‌طور مستقل در بیان وقف و احکام آن دیده نمی‌شود. در باب احسان و نیکوکاری و نیز ضرورت انفاق، اطعام و خدمت بندگان خدای متعال، آیات زیادی نازل گردیده است. از جمله آیه کریمه «لن تنالو البر حتی تنفقوا مما تحبون[۱]». طبرسی انفاق را در آیه کریمه فوق را دارای معنایی عام و گسترده می‌داند که شامل وقف هم می‌شود و اظهار داشته است که ابا طلحه در موقع نزول این آیه، بُستانی را که محبوب‌ترین اموالش بود بین اقوامش تقسیم کرد و زید بن حارثه اسبی داشت که بسیار به او علاقه‌مند بود و آن را نزد نبی اکرم (ص) آورد که آن را در راه خدا انفاق کند. پیامبر آن اسب را به اسامه (پسر زِید) داد. بسیاری از مفسران در ذیل آیه کریمه ضمن نقل داستان وقف و تصدق ابو طلحه انصاری و زید حارثه، به بیان اهمیت مسئله وقف پرداخته‌اند (برای مطالعه بیشتر ر.ک: قرآن کریم، آل‌عمران: آیه ۹۲، طبرسی، ۱۳۷۰ ش، ج۲، ص: ۷۹۲، قطب‌راوندی، م ۵۷۳ ق، ج ۲: ص ۲۹۰، قرطبی، م ۶۷۱ ق، ج ۳: ص ۱۲۵، سیدقطب، ۱۹۰۳-۱۹۶۶ م، ج ۴: ص ۹۲). امام صادق (ع) فرموده‌اند: بهترین بازمانده‌های انسان پس از او سه چیز است: فرزند نیکوکاری که برایش آمرزش بخواهد، شیوه‌ی نیکویی که از آن پیروی شود و صدقه جاریه‌ای که از او باقی بماند. پیامبر اکرم فرموده‌اند: با مرگ شخص پرونده عمل او بسته می‌شود مگر از سه جهت: صدقه جاریه، علم مفید و فرزند صالحی که برای او دعا کند و آمرزش بخواهد (مسلم بن حجاج، ۲۰۶-۲۶۱ ق، ج ۵: ص ۷۳).

در دو حدیث مرسل آمده است که پیامبر (ص) فرموده است: «حَبِّسِ الْأَصْلَ وَ سَبِّلِ الثَّمَرَةَ» (ابن‌ابیجمهور، ۱۴۰۵ ق، ج ۲: ص ۲۶۰) یا «حَبَّسْتَ أَصْلَهُ وَ سَبَّلْتَ ثَمَرَتَهَا»(میرزای‌نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۴، ص ۴۷). شاید نخستین افرادی که در شیعه، وقف را اینگونه تعریف کرده‌اند، با توجه به این دو حدیث مرسل بوده است یا گرته‌برداری از فقه اهل سنّت بوده است. به هر حال تفاوتی بین این دو منشأ وجود ندارد، زیرا هر کدام منشأ

[۱] آل عمران: آیه ۹۲

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

این تعریف بوده‌اند، حجّیتِ شرعی ندارد. در روایتِ موثقه‌ای[1] آمده است که امام صادق (ع) مقداری از اموالش را وقف کرد تا چند بخش شود و پس از شهادت ایشان، در زمان‌های خاصی آن‌ها را انفاق کنند (حرعاملّی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۹: ص ۱۷۴). در روایت صحیحه دیگری آمده است که امام کاظم (ع) زمینی را وقف کرد و شرط کرد در صورتِ نیاز، آن را بفروشند و با پولِ آن، مشکل را برطرف سازند (حرعاملّی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۹: ص ۲۰۲).

نتیجه این است که با بررسی روایات مشاهده می‌شود که در کلام و حدیث نبوی کلمه‌ی وقف به کار نرفته بلکه صرفاً عبارت «صدقه‌ی جاریه» مورداستفاده قرارگرفته است، و فقط در تعداد معدودی از احادیث از ائمه اطهار (ع) کلمه وقف مورد اشاره قرار گرفته است (حائری و عباسی، ۱۳۸۶: ص ۷۸). به علت کاربرد "صدقه جاریه" در احادیث و عدم کاربرد وقف در صدر اسلام، کلمه "وقف" بر "صدقه جاریه" ترجیح داده شده و در تعریف آن نیز عمدتاً دو تعریف زیر تأکید گردیده است:

- تحبیس الاصل و اطلاق المنفعه
- تحبیس الاصل و تسبیل المنفعه

بنابراین با توجه به دو انتخاب "وقف" به جای "صدقه جاریه" و "اصل" به جای "مال" حوزه صدقه جاریه را محدود به اموالی کرده‌اند که دارای عین خارجی بوده تا تصور تحبیس اصل برای آنها امکان‌پذیر باشد و همچنین اصل آنها در صورت استفاده زایل نگردد. خلاصه آنکه، تعریفِ اصطلاحی وقف در میانِ فقیهان، منشأ روایی ندارد حتّی در روایات صحیح‌السند، برخی مصادیق و موارد وجود دارد که این تعریف را مخدوش می‌سازد.

در زمینه وقف پول، از ظاهر عبارت برخی از فقها به نظر می‌رسد که برخی از فقهای امامیه بر جواز وقف پول فتوا داده‌اند، (ابن زهره حلی، ۱۴۱۷ ق، ص: ۲۹۷). ابن زهره در این مورد می‌نویسد: «لا یجوز وقف الدراهم و الدنانیر بلا خلاف ممن یعتد به» یعنی «وقف درهم و دینار جایز نیست، در این فتوا اختلافِ قابلِ توجهی وجود ندارد.» در واقع تعبیر «ممن یعتد به» نشانگر آن است که هیچ یک از بزرگان با وقف پول موافقت نکرده‌اند اما کسانی هستند که با وقف پول موافقت کرده‌اند لیکن جزء فقیهانِ بزرگ نیست. اگرچه برخی از محققان از جمله خسروی (۱۳۸۶: ص ۱۲۸) مدعی‌اند، در میانِ شیعیان این بحث به‌تازگی مطرح شده است؛ اما مطابق برخی گزارش‌ها مواردی از وقف پول در شیعه مطرح شده است، همچنین فقهای امامیه از قرن پنجم به بعد، این بحث را به‌صورت جدی، مطرح

[1] حدیث موثق: حدیثی که همهٔ راویان آن راستگو هستند اما حداقل یکی از راویان آن غیرشیعه است.

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

کرده‌اند (شیخ طوسی، ۱۳۷۸ ق، ج ۳: ص ۲۵۰؛ ابن زهره، ۱۴۱۷ ق: ص ۲۹۷). علاوه بر این در وقف‌نامه‌ای که به حدود یکصد سال قبل در استان خراسان رضوی مربوط می‌شود، واقفی دو تومان را وقف کرده است و گفته است که با این دو تومان اِسترباح شود و ربح حاصل از این مبلغ برای نظافت حمام عمومی (که عمدتاً در قدیم به‌صورت وقفی بوده است) مورداستفاده قرار گیرد (نظام‌زاده، ۱۳۸۴: ص ۲۱). در وقف‌نامه‌ای دیگر که به وزیر خزانه‌داری شاه سلطان حسین مربوط می‌شود متولی تعداد ۱۵۰ سکّه زر در اختیار تاجری معتبر قرار می‌دهد تا درآمد حاصل از آن صرف مدرسه علمیه در اصفهان شود (نظام‌زاده، ۱۳۸۴: ص ۲۱).

۳ مطالعات انجام‌شده

عبداللهی و همکاران (۱۳۹۰)" وقف به‌مثابه تأمین مالی خرد اسلامی: ارائه الگوی تشکیل مؤسسات تأمین مالی خرد وقفی در کشور" را مورد تحقیق قرار داده‌اند و ضمن اشاراتی به مفهوم و سابقه تاریخی نهاد وقف در اسلام، تشکیل موسسه تأمین مالی خرد وقفی را از منظر فقهی مورد امکان‌سنجی قرار داده و پس از بحث در مورد وقف پول به‌عنوان یک منبع تأمین مالی خرد وقفی، به ارزیابی ضرورت تشکیل مؤسسات تأمین مالی خرد وقفی در کشور و مزایای تشکیل این نوع مؤسسات از قبیل افزایش کارایی اقتصادی، تخصیص بهینه منابع و تقویت اشتغال، پرداخته‌اند.

حائری و عباسی (۱۳۸۶) " بررسی فقهی وقف پول " را مورد تحقیق قرار داده‌اند که با بررسی روایات و اشاره به ماهیت و مالیت پول و همچنین اقوال فقها در مورد اَدلّه صحت و بطلان در زمینه وقف پول، جواز وقف پول را نتیجه گرفته‌اند .

حسن‌زاده (۱۳۸۷) " الگوسازی مؤسسات و تأمین مالی خُرد منطبق با قواعد شریعت اسلام" را به‌عنوان موضوع مقاله‌ی خود مورد تحقیق و بررسی قرار داده است. در این مقاله ساختار سازمانی و الگوهای مدیریتی برای نهادهای مالی خُرد اسلامی جهت تأمین مالی خُرد برای گروه‌های کم‌درآمد مسلمانان تبیین گردیده و ضمن ارائه مباحث نظری در زمینه موضوع تحقیق، نتیجه‌گیری به این شکل بوده که باید با استفاده از یک سازمان‌دهی جدید و مناسب و همچنین تدوین آیین‌نامه‌ها و مقررات لازم جهت استفاده از منابع و امکانات مالی بالقوه در کشور مانند منابع وقفی، کمک‌های مردمی، منابع زکات، و تشویق خیرین و افراد خیرخواه در تقویت مؤسسات تأمین مالی خُرد موجود، زمینه لازم را برای توسعه این بخش مالی فراهم آورد.

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

رکن‌الدین‌افتخاری و عینالی (۱۳۸۵) در مقاله‌ای نشان می‌دهند که اثربخشی منابع اعتباری در بهبود شرایط زندگی روستاییان و کشاورزان خُرده‌پا بسیار بالا است و این توفیق ارائه اعتبارات در توسعه روستایی در توسعه اقتصادی روستایی به‌ویژه در سطوح پروژه‌های خُرد را نشان می‌دهد.

حسن‌زاده و قویدل (۱۳۸۴) در "بررسی چالش‌های تأمین مالی خُرد روستایی در ایران" به مقایسه تطبیقی صندوق‌های قرض‌الحسنه روستایی و گرامین بانک بنگلادش پرداختند. مقایسه بین این صندوق‌ها و بانک یاد شده به‌صورت یک نهاد مالی موفق نشان می‌دهد که صندوق‌های قرض‌الحسنه در مواردی بسیار ضعیف‌تر از گرامین بانک عمل کرده است و به طور کلی صندوق‌های قرض‌الحسنه به‌رغم ماهیت مجددی آنها، نقش کمتری در کاهش فقر و توانمندسازی افراد نیازمند دارند.

حائری (۱۳۷۸) "وقف در فقه اسلامی و نقش آن در شکوفایی اقتصاد اسلامی" را به‌عنوان پایان‌نامه مقطع دکتری، مورد بررسی قرار داده و ضمن ارائه مباحثی گسترده در زمینه وقف و آثار آن در توسعه و شکوفایی اقتصاد اسلامی، مباحثی نیز در مورد وقف پول داشته است و مجاز بودن آن را اعلام کرده است.

محمدزاده (۱۳۷۶) " بررسی نقش شرکت‌های سرمایه‌گذاری در توسعه اقتصادی کشور (گذشته، حال، آینده)" را در حوزه پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود به انجام رسانیده است. نتیجه این پژوهش حاکی از این است که تا سال ۱۴۰۰ شمسی، استفاده از مهم‌ترین ابزار بازارهای مالی یعنی شرکت‌های سرمایه‌گذاری برای توسعه کشور یک ضرورت است.

نجفی (۱۳۸۲) در مقاله‌ای نیز تأمین مالی خُرد را کوششی برای بهینه‌سازی دستیابی فقیران و تهیدستان به خدمات وام و پس‌انداز به شمار آورده است. در این مقاله، تجربه بانک‌های گرامین، بانک بنگلادش و راکیات اندونزی در جایگاه موفق‌ترین نهادهای مالی نمونه پرداخت‌کننده اعتبارات خُرد، بررسی شده است.

حسن‌زاده و ارشدی (۱۳۸۲) در مطالعه‌ای به ارزیابی و تجارب تأمین مالی روستایی در ایران و برخی کشورهای آسیایی پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که طی دو دهه گذشته درصد نفوذپذیری وام‌های پرداخت شده میان خانوارهای روستایی افزایش یافته است. ضمن آنکه متوسط بازده اعتبارات خُرد کمتر از متوسط بازده سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی بوده؛ ولی اثرگذاری اعتبارات خُرد در مقایسه با کل اعتبارات پرداختی بر تشکیل سرمایه ناخالص بیشتر است.

عرب‌مازار و فرزین‌معتمد (۱۳۸۲) شیوه‌های جدید برای تأمین مالی خُرد در جهت توانمندسازی اقشار کم‌درآمد به‌ویژه زنان را مطرح کردند. در این مطالعه ضمن مقایسه بین

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

ویژگی‌های طرح‌های اعتباری خُرد در بانک کشاورزی، این‌گونه اعتبارات را در قالب چهار طرح و برنامه در بانک تحلیل کرده‌اند. در این بررسی، تحلیل عملکرد بانک کشاورزی در زمینه اعتبارات خُرد در چارچوب این برنامه‌ها و بر اساس دسته‌بندی میزان وام پرداختی بانک صورت گرفته است.

چیزاکا[1] (۲۰۰۴) "تلفیق وقف پول و مضاربه، ابزارهای تأمین مالی غیر بانکی از گذشته تا آینده " را مورد بررسی قرار داده. در این تحقیق ضمن اشاراتی در مورد سابقه تاریخی وقف پول در حکومت عثمانی، بیان می‌کند که اگر وقف پول و بانک‌های اسلامی بتوانند با یکدیگر تلفیق شوند بسیاری از مشکلات از قبیل: مشکلات تأمین مالی و عدم تطابق منابع مالی از بین خواهند رفت.

احمد[2] (۲۰۰۷) مقاله‌ای در مورد "تأمین مالی خُرد بر مبنای وقف: تشخیص نقش اجتماعی حاصل از تأمین مالی اسلامی" را به انجام رسانیده که در آن به وقف و کاربردهای آن اشاره کرده و پس از آن به فنون اقتصادی در تأمین مالی پرداخته که برای این منظور از الگوهای ریاضی و نموداری استفاده کرده است و به این نتیجه رسیده است که تأمین مالی خُرد از کانال وقف می‌تواند نقش مؤثری در کاهش فقر در جامعه داشته باشد.

۴ وقف پول از دیدگاه برخی از فقها و مراجع تقلید شیعه

فقهای شیعه در وقف پول و طلا و نقره دارای دو نظریه عمده هستند:

۱) عدمِ جواز وقف پول و طلا و نقره مطلقاً. (ابن زهره، ۱۴۱۷ ق: ص ۲۹۷؛ ابن ادریس، ۱۴۱۰ ق، ج ۲: ص ۴۷۵، ۴۷۹؛ فخر المحققین، ۱۳۸۸ ق، ج ۲: ص ۳۸۹؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۱ ق، ج ۳: ص ۲۰۸)

۲) جواز وقف پول و طلا و نقره به‌شرطِ وجودِ منفعتی که باعثِ از بین رفتنِ اصل نشود. (شیخ طوسی، ۱۳۸۷ ق، ج ۳: ص ۲۵۰؛ علامه حلی، ۱۴۱۳ ق؛ ج ۶: ص ۳۳۰؛ مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱۰: ص ۲۲؛ شهید اول، ۱۴۱۴ ق، ج ۲: ص ۲۶۹؛ شهیدثانی، ۱۴۱۴ ق، ج ۵: ص ۲۱۲؛ نجفی، ۱۴۰۹ ق، ج۲۸: ص ۱۹- ج ۲۷ ص ۳۰۲؛ طباطبایی‌یزدی، ۱۴۰۵ ق، ج ۵: ص ۹۹- ۱۰۰، م ۳؛ محقق سبزواری، کفایهٔ الأحکام، ج۲: ص ۶؛ کاشانی، ۱۴۰۱ ق، ج ۳، ص ۲۰۸؛ طباطبایی یزدی، ۱۴۰۵ ق؛

[1] Cizakca
[2] Ahmed

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

ج ۱: ص ۲۰۶؛ خمینی، ۱۴۲۲ ق، ج ۲: ص ۴۴۵؛ گلپایگانی، ۱۴۰۹ ق، ج ۲: ص ۳۴۹؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ ق، ج ۲: ص ۴۳۵ وج ۳: ص ۳۱۳)

اشکال عمده فقیهان در وقف پول، آن است که وقف به معنیِ «بازداشت ریشه و استمرار بهره» می‌باشد و از آنجا که پول جز برای تصریف و تغییر فایده دیگری ندارد، نمی‌تواند مصداق وقف باشد زیرا «حبس اصل» در آن شدنی نیست. اما انصاف این است که در بررسی روایات، چنین تعاریفی یافت نمی‌شود؛ حتّی برخی نکات در روایات آمده است که می‌توان آن را مخالف ادعای فقها دانست. در ادامه به بررسی روایات می‌پردازیم. در دو حدیث مرسل[1] آمده است که پیامبر (ص) فرموده است: «حَبِّسِ الْأَصْلَ وَ سَبِّلِ الثَّمَرَةَ» (ابن‌ابیجمهور، ۱۴۰۵ ق، ج ۲: ص ۲۶۰) یا «حَبَّسْتَ أَصْلَهُ وَ سَبَّلْتَ ثَمَرَتَهَا»(میرزای‌نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۴، ص ۴۷). شاید نخستین افرادی که در شیعه، وقف را اینگونه تعریف کرده‌اند، با توجه به این دو حدیث مرسل بوده است یا گرته‌برداری از فقه اهل سنّت بوده است. به هر حال تفاوتی بین این دو منشأ وجود ندارد، زیرا هر کدام منشأ این تعریف بوده‌اند، حجّیتِ شرعی ندارد. در ادامه برخی روایات صحیح‌السند[2] مطرح می‌گردد که با ظاهر این تعریف مخالفت دارد: «هر وقفی که دارایِ وقتِ معلومی باشد، بر ورثه واجب است مطابق آن عمل کنند و هر وقفی که زمانش مشخص نیست و برای مجهول وقف‌شده باشد، باطل است.»[3] (حرعاملّی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۹: ص ۱۹۲). با توجه به اطلاقِ این روایت، هر چیزی اعم از دائم یا غیرِ دائم، قابلیتِ وقف دارد و تنها شرطی که برای موقوفه است، وقفِ دائمی آن است یعنی شخص به‌صورت موقت آن را وقف نکند. در حدیث دیگری حضرت زهرا (س) اختیار موقوفاتی را به دست حضرت علی (ع) و پس از ایشان امام حسن (ع) و امام حسین (ع) می‌دهد که یکی از آن موقوفات «اموالِ اُم‌ابراهیم» است، (حرعاملّی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۹: ص ۱۹۸) با توجه به تصریح لغویان مبنی بر اینکه اصل مال، طلا و نقره است، (ابن اثیر، ۱۴۰۹ ق، ج ۴: ص ۳۷۳) حتّی برخی لفظ مال را مختص به طلا و نقره دانسته‌اند؛ (عباس نجفی، ۱۴۱۰ ق: ص ۱۴) پس باید بخشی از موقوفاتِ ام‌ابراهیم، طلا و نقره و پول باشد که به‌عنوان موقوفه در اختیار حضرت زهرا (س) قرار داشت. در روایت صحیحه دیگری آمده است که امام کاظم (ع) زمینی را وقف کرد و شرط کرد در صورتِ نیاز، آن را بفروشند و با پولِ آن، مشکل را برطرف سازند (حرعاملّی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۹: ص ۲۰۲). در روایتِ

---

[1] روایت مرسل: روایتی که برخی از راویان آن در سلسله سند ذکر نشده‌اند.

[2] روایت صحیح: روایتی که همهٔ راویانِ آن شیعهٔ راستگو و عادل باشند.

[3] أَنَّ كُلَّ وَقْفٍ إِلَى وَقْتٍ مَعْلُومٍ- فَهُوَ وَاجِبٌ عَلَى الْوَرَثَةِ- وَ كُلَّ وَقْفٍ إِلَى غَيرِ وَقْتٍ جَهْلٍ مَجْهُولٍ- فَهُوَ بَاطِلٌ.

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

موثقه‌ای[۱] آمده است که امام صادق (ع) مقداری از اموالش را وقف کرد تا چند بخش شود و پس از شهادت ایشان، در زمان‌های خاصی آن‌ها را انفاق کنند (حرعاملّی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۹: ص ۱۷۴). همچنین از اطلاق روایاتِ «صدقهٔ جاریه» (حرعاملّی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۳: ص ۲۹۲- ۲۹۳) می‌توان جوازِ وقف پول را استفاده کرد.

خلاصه آنکه، تعریفِ اصطلاحی وقف در میانِ فقیهان، منشأ روایی ندارد حتّی در روایات صحیح‌السند، برخی مصادیق و موارد وجود دارد که این تعریف را مخدوش می‌سازد. در ضمن فتوای برخی قدمای شیعه مانند سید مرتضی (ابن إدریس حلی، ۱۴۱۰ ق، ج ۳: ص ۱۵۵- ۱۵۶؛ شیخ طوسی، ۱۳۸۷ ق، ج ۳: ص ۲۹۳) و ابویوسف از فقهای حنفیه (ابن عابدین، ۱۴۱۵ ق، ج ۴: ص ۵۴۵؛ سمرقندی، ۱۴۱۴ ق، ج ۳، ص ۳۷۷؛ کاشانی، ۱۴۰۹ ق، ج ۶: ص ۲۱۹) و ابن حاجب و خلیل از فقهایِ مالکی، (حطاب رعینی، ۱۴۱۶ ق، ج ۷: ص ۶۲۶) وقفِ موقت را نیز صحیح دانسته‌اند؛ در واقع حتّی لازم نیست موقوفاتی که عین در آن‌ها دوام دارد، به‌صورت دائمی وقف گردد یعنی «حبس الاصل» که امروزه یکی از ارکانِ وقف به شمار می‌رود، در فتوای گذشتگان جایی نداشته است، در واقع این فتاوایِ قُدمای مسلمان با تعریفی که در نسل بعدی فقها مطرح شده است، ناسازگار است و اعتبارِ تعریفی که در دوره‌های بعد به‌عنوان یک اصلِ پذیرفته شده مطرح می‌گردد را زیر سؤال ببرد.

در اینجا لازم به یادآوری است، اگرچه بر اساس تحقیقات انجام گرفته، به نظر نویسندگان وقف پول مطابق آموزه‌های اسلامی صحیح است؛ اما با توجه به مخالفت مشهور فقهای امامیه با این مطلب لازم است راه‌کارهای جایگزین دیگری ارائه شود تا مردم و جامعه بتوانند از برکات این کار خیر بهره‌مند گردند. حال با توجه به اینکه در اکثر فتوای فقهای امامیه این اشتراط وجود دارد که عینِ مالِ موقوفه باید باقی بماند، وقفِ پول صحیح نیست، لذا در ادامه برخی از راه‌کارهای ارائه شده برای بهره‌برداری از این منبع مردمی برای تأمین مالی امور مختلف اشاره می‌شود:

۱) پول را از طریقِ هر نوع عقد یا ایقاعی مانند هدیه یا صلح، به تملیک محلِ مورد نظر درآورد. به‌عنوان مثال می‌توان وجوه نقدی جمع‌آوری شده از افراد متوّل را از طریق هبه به مالکیت مؤسسات خیریّه درآورد تا آنها از این وجوه در زمینه‌ی تأمین نیازهای مالی خود در برنامه‌های کمک‌رسانی به افراد فقیر در سطح جامعه استفاده نمایند (منتظری، حسین‌علی، استفتاء مؤلفان؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ ق، جلد ۲، ص ۴۳۵).

---

[۱] حدیث موثق: حدیثی که همهٔ راویان آن راستگو هستند اما حداقل یکی از راویان آن غیرشیعه است.

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

۲) شخص در حال حیات خود مبلغی را به بانک یا صندوق قرض‌الحسنه (یا صندوق وقف پول) بسپارد، و وصیّت کند بعد از وفات آن را به همین صورت به جریان اندازند منوط به این که بیش از ثلث اموال نباشد، یا اگر بیش از ثلث اموال اوست، اجازه ورثه را در حال حیات بگیرد (منتظری، حسین‌علی، استفتاء مؤلفان؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷ ق، جلد ۳، ص ۳۱۳).

۳) وقفِ اعتبار و قدرتِ خریدِ ناشی از در اختیار داشتنِ پول (استفتاء سید صادق شیرازی). پول حامل ارزش و اعتباری است که بر اساس قرارداد به آن داده شده است. آنچه که برای پول امروزی اهمیت دارد بحث اعتبار پول است. امروز که میگوییم وقف پول و سهام، ارزش اعتباری آن مقصود ماست. بنابراین در وقف پول، آنچه که وقف می‌شود اعتبار پول است. مثلاً اگر فردی یک میلیون ریال وقف می‌کند، مثل این است که بگوییم یک میلیون ریال اعتبار وقف کرده است، خواه این پول به شکل وجه نقد، چک یا پول الکترونیک باشد. بنابراین چنانچه فردی پول موقوفه را برای مدتی دراختیار بگیرد و در معاملات مضاربه‌ای از آن استفاده نماید و درنهایت همان میزان پول را برگرداند در واقع همان عین موقوفه را برگردانده است.

۴) می‌توانند پول‌هایی را جمع کنند و وکالت بدهند که شخص جمع‌کننده چیزی با آن‌ها بخرد و وقف کند (استفتاء شخصی ناصر مکارم شیرازی). طبق این پیشنهادات وجوه نقدی جمع‌آوری شده صرف خرید دارایی‌هایی از قبیل ملک تجاری یا ساختمان و تشکیلات تولیدی یک کارخانه یا مرکز تولیدی شود و این ملک به اجاره گذاشته شود و درآمد حاصل از اجاره صرف امور خیریه (در جهت کاهش فقر) شود یا در ملک تجاری یا مرکز تولیدی خریداری شده توسط پول‌های اهداء شده اقدام به آموزش و استخدام نیروی کار (با تأکید بر استخدام افراد فقیر و کم‌درآمد) در جهت افزایش اشتغال در کشور صورت گیرد. یا این وجوه صرف خرید سهام یا اوراق قرضه شوند و سود حاصل از آن وقف امور خیریه شود. همچنین وقف پول به‌صورت دیگری نیز امکان‌پذیر است، بدین صورت که مثلاً شخصی که می‌خواهد پول خود را وقف کند آن را تبدیل به سکه بهار آزادی نماید و بانک برای مدتی معین تعدادی سکه به متقاضیان نیازمند بدهد تا آن‌ها بعد از رفع نیاز عین آن سکه‌ها را برگردانند. در این فرض مسئله تورم نیز صدمه به ارزش اصلی موقوفه نخواهد زد و سکه تابع افزایش و یا کاهش نرخ تورم خواهد بود.

۵) با توجه به فتاوای فقها، می‌توان راهی را مطرح کرد که «بانک یا صندوق»، پول موقوفه را بلوکه و حبس می‌کند اما به پشتوانه این ذخیره، در امور خیریه سرمایه‌گذاری کند. بنابراین، یکی از راه‌های ابقاء عین پول، این است که بانک یا صندوق یا نهاد مالی

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

مورد نظر، عین پول‌ها را در نزد خود نگه دارد و به اعتبار آنها، سرمایه‌گذاری کند یا وام و تسهیلات ارائه کند.

۵ اهمیت و جایگاه فقر در توسعه جوامع

فقر با توسعه اقتصادی ارتباط دوسویه و متقابل دارد. توسعه اقتصادی پایدار برای کاهش دائمی فقر ضرورت دارد و کاهش فقر نیز پایداری توسعه را تضمین می‌کند.(زیاری، ۱۳۷۵: ص ۴۸). البته باید توجه داشت که ابعاد نیازهای انسان‌ها در جامعه رو به توسعه، هم به لحاظ تنوع و هم به لحاظ کیفیت، گسترش می‌یابند، و بررسی وضعیت بسیاری از کشورهای توسعه یافته نشان می‌دهد که الزاماً با تحولات توسعه، مسئله فقر در جامعه کاهش پیدا نمی‌کند بلکه به دلیل گسترش نیازها، می‌تواند هم فقر ادامه یابد و هم به احساس فقر بیشتری در گروه‌های تازه‌ای از جامعه دامن بزند (بنیانیان، ۱۳۷۵: ص ۵۲). بنابراین، در فرایند توسعه؛ توجه به وضع اقتصادی انسان‌هایی که قراراست هم ابزار و هم هدف توسعه باشند اهمیت بسیار دارد. توسعه با هدف انسانی نمی‌تواند در فرایند خود در برابر وضع اقتصادی انسان‌ها و فقر در جامعه بی‌تفاوت باشد. ابزارهای توسعه دموکراتیک نیز حضور گسترده مردمان در صحنه‌های اقتصادی؛ اجتماعی؛ سیاسی و مشارکت همگانی است. بنابراین توسعه کشور بدون توسعه‌ی منابع انسانی میسر نمی‌گردد و توسعه منابع انسانی در معنای عام با افزایش و بهبود کمی و کیفی توانایی‌ها و مهارت‌ها و شرایط زندگی او عملی می‌گردد. "(سرکار آرانی، ۱۳۷۳: ص ۷).

۶ سرمایه‌گذاری[1] و شرایط تحقق آن

تعریف‌های گوناگون و در عین حال مشابهی از مفهوم سرمایه‌گذاری ارائه شده است. می‌توان گفت سرمایه‌گذاری عبارت است از تبدیل وجوه مالی به یک یا چند نوع دارایی دیگر که با هدف به دست آوردن سود، برای مدتی در زمان آینده نگهداری خواهد شد. به بیان دیگر، سرمایه‌گذاری در زمان حال، به همراه پذیرفتن ریسک (خطر) مشخص یا نامشخص برای کسب سود در آینده می‌باشد (شهرآبادی، ۱۳۸۹: ص ۲۳). سرمایه‌گذاری را به روش‌های مختلفی تقسیم‌بندی می‌کنند:

- سرمایه‌گذاری بر اساس موضوع سرمایه‌گذاری: سرمایه‌گذاری برحسب موضوع به دو دسته سرمایه‌گذاری واقعی و سرمایه‌گذاری مالی تقسیم می‌شود.

[1] Investment

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

- بر اساس زمان یا مدت سرمایه‌گذاری: برحسب زمان، سرمایه‌گذاری را می‌توان به کوتاه‌مدت یا حداکثر تا یکسال و بلندمدت یا بیش از یک سال تقسیم کرد.
- برحسب خطر یا ریسک سرمایه‌گذاری: بر اساس این که میزان یا احتمال تحقق نیافتن منافع آتی (یا ریسک) چقدر باشد، سه نوع سرمایه‌گذاری را می‌توان از یکدیگر متمایز ساخت: سرمایه‌گذاری با ریسک کم یا متناسب، سرمایه‌گذاری با ریسک نسبی بیشتر (سفته‌بازی)، سرمایه‌گذاری پرخطر یا ریسکی (شهرآبادی، ۱۳۸۹: ص ۲۳).

برای تحقق سرمایه‌گذاری سه مرحله باید طی شود که به شرح زیر می‌باشد:

تقاضای سرمایه‌گذاری: یعنی کارآفرینان باید با مناسب تشخیص دادن فضای کسب‌وکار و شرایط بازار و داشتن چشم‌انداز روشنی از انتظارات بازدهی سود، راغب به سرمایه‌گذاری باشند.

عرضه وجوه: عرضه وجوه نتیجه تصمیم بنگاه‌ها و مردم برای پس‌انداز و وضعیت ذخیره استهلاک بنگاه‌ها است. سه روش برای تأمین مالی بنگاه‌ها وجود دارد: تأمین مالی داخلی، تأمین مالی از طریق بدهی و قرض، تأمین مالی سهامی.

عرضه کالاهای سرمایه‌ای: رد صورت تحقق دو شرط فوق، باید کالاهای سرمایه‌ای در بازار وجود داشته باشد تا امکان خرید یا سرمایه‌گذاری بر روی آنها امکان‌پذیر باشد (شاکری، ۱۳۸۷، ص ۷۳۷-۷۴۱).

آنچه از وقف پول انتظار می‌رود، نقش کمکی و مؤثر آن در عرضه وجوه می‌باشد. به عبارتی وقف پول نقش تأمین مالی را به عهده دارد که از این طریق می‌تواند کمک چشمگیری در اعطای وجوه به سرمایه‌گذاران و به‌ویژه سرمایه‌گذاران خُرد داشته باشد.

۷ وقف پول و تأمین مالی خرد

عملکرد وقف پول در اعطای تسهیلات و اعتبارات خُرد به افراد کم‌درآمد یا فقیر را می‌توان به این شکل ساماندهی کرد به این ترتیب که صندوق وقف پول ایجاد گردد و از طریق سرمایه‌گذاری وجوه وقف‌شده در انواع قراردادها به‌ویژه قراردادهای اسلامی به انجام تأمین مالی خُرد پرداخت و منافع حاصل را صرف افراد فقیر و کم‌درآمد شود. بنابراین در این حالت آنچه که اهمیتش از اصل وقف کمتر نیست، سرمایه‌گذاری کارآمد اموال موقوفه است که با حمایت قانونی و دولت‌ها موجب تقویت هرچه بهتر جریان وقف می‌شود. به نظر می‌رسد استفاده از مؤسسات تأمین مالی خُرد وقفی می‌تواند مزایای اقتصادی و اجتماعی مهمی به همراه داشته باشد. در واقع اگر مؤسسه تأمین مالی خُرد در تجهیز منابع از نهاد اسلامی وقف پول بهره برده و در قسمت تخصیص منابع نیز از ابزارهای اسلامی استفاده کند،

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

ویژگی‌های مثبتی می‌تواند ایجاد کند. به طور کلی مزایای بالقوه اجرایی شدن وقف پول در قالب اعتبارات خُرد را می‌توان به موارد زیر خلاصه کرد:

۱) حل چالش کمبود منابع مالی و توجه به پایین‌ترین گروه‌های درآمدی
۲) حذف وثیقه ملکی از وام‌های اعطایی خُرد: این شیوه که نوآوری بانک گرامین (و یا به طور کلی تأمین مالی خُرد) در زمینه وثیقه کردن دارایی است به معنای "دسترسی به وام در آینده" می‌باشد به این مفهوم که عدم پرداخت اقساط وام از سوی یک وام‌گیرنده موجب عدم دسترسی همه اعضاء گروه به وام می‌شود.
۳) جمع‌آوری و استفاده بهینه از منابع خُرد و مشارکت بیشتر افراد در سنّت حسنه وقف

۱.۷ تأمین مالی وقف پول در سرمایه‌گذاری قراردادهای اسلامی

چارچوب وقف پول بر اساس مفهوم امانت[1] می‌باشد. مدیر سرمایه یا وجوه وقفی مسئولیت بالایی به‌عنوان یک فرد حرفه‌ای و امانتدار در به‌کارگیری بهترین تلاش برای موفقیت در امر سرمایه‌گذاری در قراردادهای اسلامی دارد. در اینجا مناسب است تا نمونه‌ای از الگوی عملیاتی برای انواع سرمایه‌گذاری توسط پول‌های وقف‌شده بر اساس قراردادهای اسلامی ارائه شود که در شکل زیر نشان داده شده است.

به هر حال با تأمین مالی و سرمایه‌گذاری در هر یک از قراردادهای اسلامی مذکور، می‌توان انتظار بازدهی مناسب و مبتنی بر شریعت اسلام کسب نمود و این سود و منفعت را در جهت کاهش فقر در جامعه به کار گرفت و از این طریق فرایند توسعه جامعه اسلامی را تقویت بخشید.

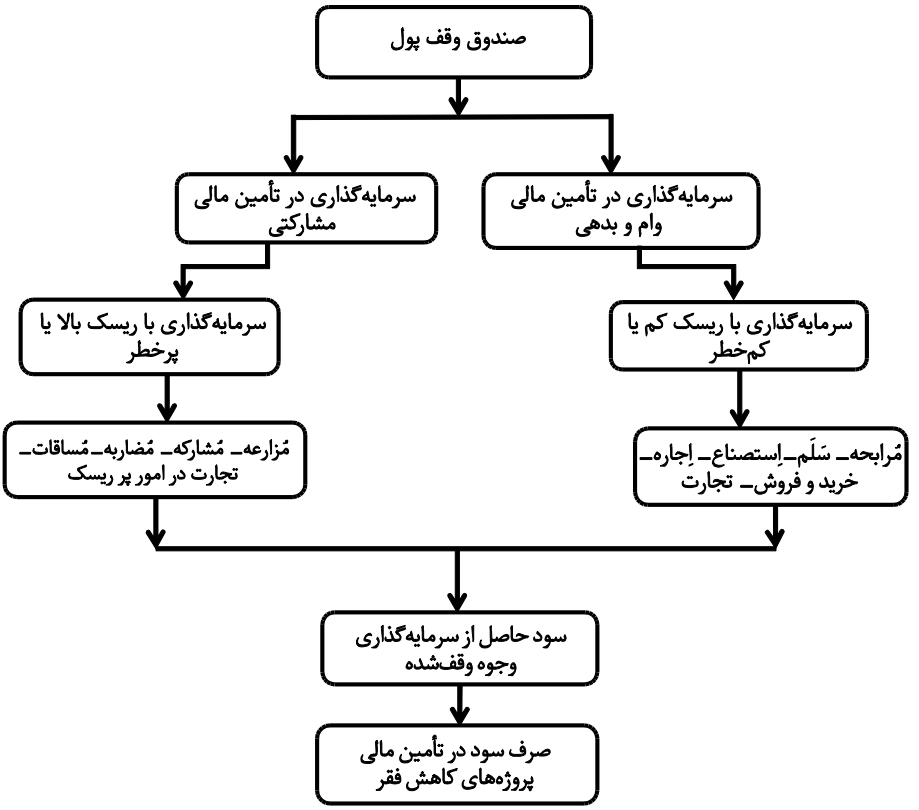
۸ تجزیه و تحلیل داده‌ها

گردآوری داده‌ها از طریق پرسشنامه و مصاحبه با ۱۱۰ نفر از اعضای هیأت علمی و دانشجویان مقطع دکتری در رشته علوم اقتصادی و همچنین کارشناسان اقتصادی سازمان امور اقتصادی و دارایی خراسان رضوی، کارشناسان دستگاه‌های اجرایی مانند بانک‌ها، کارشناسان سازمان اوقاف و همچنین کارشناسان مذهبی صورت گرفته است. تعداد ۱۵۰ پرسشنامه توزیع و از این تعداد ۱۱۰ پرسشنامه‌ی تکمیل و جمع‌آوری شده است. برای بررسی پایایی، با استفاده از روش محاسبه آلفا کرونباخ که معتبرترین آزمون سازگاری درونی است، عمل کرده و با استفاده از نرم‌افزار SPSS اقدام به محاسبه ضریب

[1] Trustee concept

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

آلفا کرونباخ نموده شده است. مقادیر حاصل برای تمامی متغیرها بالاتر از ۰/۷ می‌باشد که نشان‌دهنده پایایی مناسب ابزار می‌باشد که این نتایج در جدول ۱ ارائه شده است.

شکل ۱. الگوی عملیاتی برای انواع سرمایه‌گذاری در عقود اسلامی توسط پول‌های وقف‌شده

جدول ۱

پایایی ابزار اندازه‌گیری

نام متغیر	تعداد پرسش	مقدار ضریب آلفا کرونباخ (α)
مؤثر بودن وقف پول بر افزایش سرمایه‌گذاری	۴	۰/۷۹
مؤثر بودن سود سرمایه‌گذاری وجوه وقفی بر کاهش فقر	۵	۰/۸۱

یادداشت. منبع: یافته‌های پژوهش

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

جدول ۲

نتایج تحلیل عاملی تأییدی (CFA) برای گویه‌های پرسشنامه

گویه	وزن رگرسیونی	سطح معناداری	نتیجه
۱	۰/۷۱۳	۰/۰۰۰	معنادار
۲	۰/۶۳۷	۰/۰۰۰	معنادار
۳	۰/۵۰۸	۰/۰۰۰	معنادار
۴	۰/۸۴۳	۰/۰۰۰	معنادار
۵	۰/۷۱۱	۰/۰۰۰	معنادار
۶	۰/۶۷۱	۰/۰۰۰	معنادار
۷	۰/۵۴۴	۰/۰۰۰	معنادار
۸	۰/۶۸۳	۰/۰۰۰	معنادار
۹	۰/۵۴۲	۰/۰۰۰	معنادار

$\chi^2 = ۴۷۴/۰۲۶;\ df = ۴۰۹;\ \chi^2/df = ۱/۱۵۹$

CFI= ۰/۹۶; TLI= ۰/۹۵; IFI= ۰/۹۶; RMR= ۰/۰۶۲; RMSEA= ۰/۰۴۵

یادداشت. نمادهای به‌کار رفته به این شرح‌اند: RMSEA: شاخص ریشه میانگین مربع خطاهای برازش. RMR : ریشه میانگین مانده. NFI: شاخص بنتلر بونت. TLI: شاخص توکرلوییس. CFI: شاخص برازش تطبیقی. GFI: شاخص نیکویی برازش. χ df/2: نسبت آماره خی-دو به مربع درجه آزادی. df: درجه آزادی. χ^2: آماره خی دو. وزن رگرسیونی به معنی میزان اثر هر گویه یا سوال به عنوان یک مولفه در مدل است. منبع: یافته‌های پژوهش

به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیات و همچنین برازش الگوی معادله‌ی ساختاری، روش مدل‌یابی معادله‌ی ساختاری مورداستفاده قرار گرفت. تحلیل‌های مورد نظر با استفاده از نرم‌افزارهای تحلیل ساختارهای گشتاوری[1] (AMOS v.20) و بسته‌ی آماری برای علوم اجتماعی[2] (SPSS v.19) صورت گرفت. پیش از ارزیابی مدل ساختاری ارائه شده، لازم است معناداری وزن رگرسیونی (بار عاملی) سازه‌های مختلف پرسشنامه در پیش‌بینی گویه‌های مربوطه بررسی شده تا از برازندگی مدل‌های اندازه‌گیری و قابل قبول بودن نشانگرهای آن‌ها در اندازه‌گیری سازه‌ها اطمینان حاصل شود. این مهم، با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی تأییدی (CFA)[3] و نرم‌افزار AMOS به انجام رسید. با توجه به اینکه در مدل CFA برازش‌یافته، وزن رگرسیونی همه متغیرها در پیش‌بینی گویه‌های مربوطه در

[1] Analysis of Moment Structures-AMOS

[2] Statistical Package for Social Sciences-SPSS

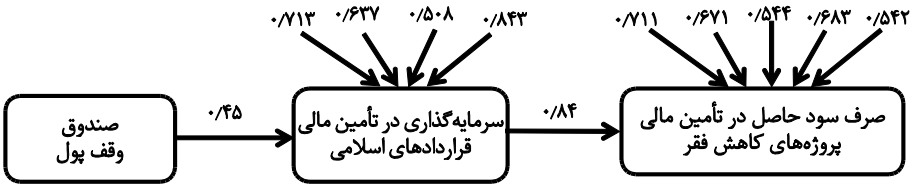
[3] Confirmatory Factor Analysis-CFA

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

سطح اطمینان ۰/۹۹ دارای تفاوت معنادار با صفر بود. مبنای معناداری گویه‌ها این است که سطح معناداری برای آن‌ها زیر ۰/۰۵ باشد. لذا درنهایت، ۹ گویه از پرسشنامه، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. نتایج تحلیل عاملی تأییدی برای گویه‌های معنادار به همراه شاخص‌های برازش مدل CFA در جدول ۲ ارائه شده است. این شاخص‌ها نشان از برازش مطلوب مدل‌های اندازه‌گیری داشته و معناداری بار شدن هر متغیّر مشاهده‌شده به متغیّر مکنون مربوطه مورد تأیید قرارگرفت.

۱.۸ آزمون فرضیه‌ها

پس از برازش مدل ساختاری پژوهش، ضرایب بتای استاندارد برای روابط موجود در مدل گزارش شد که به‌صورت جدول شماره (۴) ملاحظه می‌شود. معناداری بارهای عاملی مؤلفه‌های هریک از متغیرهای اصلی موجود در مدل‌های اندازه‌گیری، مورد تأیید قرارگرفت که سطوح معنی‌داری آن در جدول شماره (۲) آورده شده است. بزرگ‌ترین ضریب در رابطه بین سه متغیر، مربوط به رابطه‌ی سرمایه‌گذاری در تأمین مالی قراردادهای اسلامی توسط وجوه وقف‌شده و صرف سود حاصل در تأمین مالی پروژه‌های کاهش فقر می‌باشد. و رابطه بین صندوق وقف پول و سرمایه‌گذاری در تأمین مالی قراردادهای اسلامی توسط وجوه وقف‌شده دارای کمترین ضریب است که معناداری آن نیز مورد تأیید قرارگرفت.

شکل ۲. ضرایب بتای استاندارد بین متغیرها. توضیحات در متن ارائه شده است. منبع: یافته‌های پژوهش

درمورد میزان مطلوبیت برازش داده‌ها به مدل معادلات ساختاری، به‌وسیله شاخص‌های برازش مدل قضاوت می‌شود که معمول‌ترین این شاخص‌ها به‌قرار جدول ۳ است. در این جدول مقادیر قابل قبول برای هریک از شاخص‌ها جهت مقایسه با مقادیر

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

مدل، آورده شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود به‌جز شاخص‌های ریشه میانگین مربعات باقیمانده[1] و ریشه میانگین مربعات خطای برآورد[2]، سایر شاخص‌ها از مقادیر قابل قبول، بهتر بوده و برازش نسبتاً رضایت‌بخش مدل معادلات ساختاری را نشان می‌دهند. مقادیر این شاخص‌ها به‌ترتیب ۰/۱۱ و ۰/۰۹ است که از سطح رضایت‌بخش کمتر می‌باشد.

جدول ۳

شاخص‌های برازش مدل

	χ^2/df	GFI	CFI	TLI	NFI	RMR	RMSEA
مقادیر قابل قبول	≤۳	≥۰/۹	≥۰/۹	≥۰/۹	≥۰/۹	≤۰/۹	≤۰/۰۵
مقادیر مدل	۱/۸۳	۰/۹۳	۰/۹۵	۰/۹۰	۰/۹۹	۰/۱۱۴	۰/۰۹۱

یادداشت. یادداشت جدول ۱ را ببینید. منبع: یافته‌های پژوهش

به‌منظور آزمون فرضیه‌های پژوهش از سطح معناداری گزارش‌شده توسط نرم‌افزار برای هریک از روابط فرض‌شده استفاده می‌شود. مبنای تأیید فرضیه‌ها این است که سطح معناداری برای آن‌ها کمتر از ۰/۰۵ باشد. همان‌طورکه در جدول ۴ ملاحظه می‌شود تمام فرضیه‌های پژوهش به لحاظ آماری معنادار هستند و تأیید می‌شوند.

جدول ۴

خلاصه نتایج آزمون فرضیات

فرضیه	بتای استاندارد	سطح معناداری	نتیجه‌ی آزمون
وقف پول← افزایش سرمایه‌گذاری	۰/۴۵	۰/۰۰۰	(معنادار) تأیید فرضیه
صرف سود سرمایه‌گذاری در برنامه‌های کاهش فقر ←کاهش فقر	۰/۸۴	۰/۰۰۰	(معنادار) تأیید فرضیه

یادداشت. منبع: یافته‌های پژوهش

[1] RMR
[2] RMSEA

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

۹ نتیجه‌گیری و پیشنهادات

بر اساس نتایج حاصله از تحقیق و تأیید فرضیه‌ها، وقف پول می‌تواند به‌عنوان یک منبع تأمین مالی برای انجام سرمایه‌گذاری به‌ویژه سرمایه‌گذاری در قراردادهای اسلامی در نظر گرفته شود و از این طریق به افزایش سرمایه‌گذاری و تأمین مالی خرد در کشور کمک نماید. صرف سود حاصل از سرمایه‌گذاری وجوه وقف‌شده در برنامه‌های کاهش فقر نیز می‌تواند به تقلیل فقر به‌عنوان یک عامل مهم در توسعه جوامع اسلامی مؤثر باشد. از این رو پیشنهاد می‌شود که مسئولین مملکتی به اهمیت وقف به‌ویژه وقف پول تأکید نموده و بستر مناسب را برای اجرایی شدن وقف پول در کشور فراهم نمایند تا ذینفعان که معمولاً از قشر کم‌درآمد جامعه می‌باشند از این ابزار مالی نوین اسلامی در قالب اعتبارات خرد مالی بهره‌مند گردند و از این طریق گامی در جهت ریشه‌کن شدن فقر در جامعه برداشته شود و فرآیند توسعه جامعه اسلامی تقویت گردد.

فهرست منابع

حائری، محمدحسن؛ (۱۳۷۸)؛ "وقف در فقه اسلامی و نقش آن در شکوفایی اقتصاد اسلامی"، پایان‌نامه دکتری، دانشکده الهیات دانشگاه فردوسی مشهد، ص ۴۱۵ و ۴۱۸.

حسن‌زاده، علی؛ (۱۳۸۷)؛"الگوسازی مؤسسات و تأمین مالی خُرد منطبق با قواعد شریعت اسلام"، مجموعه مقالات هجدهمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، ص ۱۲۹.

حسن‌زاده، علی؛ ارشدی، علی؛ (۱۳۸۲)؛ "نقش اعتبارات خرد در توسعه روستایی"؛ مجموعه مقالات سیزدهمین کنفرانس سیاست پولی و ارزی، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی، چاپ اول، ص ۱۳۹-۱۸۲.

حسن‌زاده، علی؛ قویدل، صالح؛ (۱۳۸۴)؛ "چالش‌های تأمین مالی خرد روستایی در ایران"، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، سال سیزدهم، شماره ۴۹، ص ۱۴۱-۱۶۸.

خسروی، محمدعلی؛ (۱۳۸۶)؛ "میزگرد با موضوع «وقف‌پول»؛ مجموعه مقالات و سخنرانی‌های همایش وقف در بازار سرمایه"، موسسه انتشارات دانشگاه مفید، چاپ اول، ص ۱۲۸ و ۱۲۹.

خمینی، روح‌الله، (۱۴۲۲ ق)؛ «استفتاءات (امام خمینی)»، ۳ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، جلد ۲، ص ۴۴۵.

رکن‌الدین‌افتخاری، عبدالرضا، عینالی، جمشید؛ (۱۳۸۵)؛ " ارزیابی اعتبارات خرد بانک کشاورزی در توسعه اقتصادی روستایی: مطالعه موردی روستاهای حوزه آبریز رودخانه خرارود(شهرستان خدابنده)"،اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۵۶، ص۴۵-۷۰.

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

سرکار آرانی، محمدرضا؛ (۱۳۷۳)، آموزش و پرورش و توسعه، فصلنامه فرهنگ توسعه، شماره ۱۵، ص ۷.
سعادت‌فر، جواد، (۱۳۸۵)، «امکان‌سنجی فقهی وقف پول»، مجله وقف، میراث جاویدان، سال چهاردهم، شماره ۵۴، صص ۱۹-۵۰.
سیدحسینی، سیدمحمد، (۱۳۹۱)، بررسی وقف پول و آثار اقتصادی آن با تأکید بر فقر و اشتغال، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد.
شاکری، عباس؛ (۱۳۸۷)؛ «اقتصاد کلان نظریه‌ها و سیاست‌ها»؛ تهران: انتشارات پارس نویسا، جلد دوم، ص ۷۳۷-۷۴۱.
شهرآبادی، ابوالفضل؛ (۱۳۸۹)؛ مدیریت سرمایه‌گذاری در بورس اوراق بهادار؛ تهران: سازمان بورس اوراق بهادار، اطلاع‌رسانی و خدمات بورس، ص ۲۳.
عبداللهی، محسن؛ قائمی اصل، مهدی؛ مصباحی مقدم، غلامرضا؛ (۱۳۹۰)؛ "وقف به‌مثابه منبع تأمین مالی خُرد اسلامی: ارائه الگوی تشکیل مؤسسات تأمین مالی خُرد وقفی در کشور"؛ فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال دوم، شماره ۵، ص ۱۰۸ و ۱۱۱ و ۱۱۲ و ۱۱۵.
عرب‌مازار، عباس؛ فرزین‌معتمد، ارغوان؛ (۱۳۸۲)؛ "نقش بانک کشاورزی در توانمندسازی روستاییان با بهره‌گیری از اعتبارات خرد"، فصلنامه پژوهشی بانک و کشاورزی، دوره جدید، شماره ۲، ص ۸۷-۱۱۰.
گلپایگانی، سیدمحمدرضا، (۱۴۰۹ ق)؛ «مجمع المسائل (للگلپایگانی)»، ۵ جلد، قم: دارالقرآن‌الکریم، چاپ دوم، جلد ۲، ص ۳۴۹.
محمدزاده، مسعود؛ (۱۳۷۶)؛ بررسی نقش شرکت‌های سرمایه‌گذاری در توسعه اقتصادی کشور (گذشته، حال، آینده)؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت بازرگانی (گرایش مالی)، دانشگاه تهران، ص ۱۰۳-۱۰۷.
مکارم شیرازی، ناصر، (۱۴۲۷ ق)؛ «استفتاءات جدید (مکارم)»، ۳ جلد، قم: انتشارات مدرسه امام علی‌بن ابی‌طالب علیه‌السلام، چاپ دوم، جلد ۲، ص ۴۳۵، جلد ۳، ص ۳۱۳.
موسویان، سید عباس (۱۳۸۶)؛ «فرهنگ اصطلاحات فقهی و حقوقی معاملات»، پژوهشکده‌ی پولی و بانکی، ص ۱۵۳.
Ahmed, Habib; (2007), "Waqf-Based Microfinance: Realizing the Social Role of Islamic Finance", Paper Writen for the International Seminar on 'Integrated Waqf in the Islamic Finance Sector', Singapore, March6. PP3-15

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

Cizakca, Murat; (1998); "Awqaf in History and its Implication for Modern Islamic Economics", Islamic Economic Studies, Vol 6, No.1, November, PP53-60

Cizakca, Murat; (2004); "Incorporated cash waqfs and Mudaraba, Islamic non-Bank Financial Instruments from the Past to the Future"; Paper submitted during the International Seminar on Non-bank Financial Institutions, Kuala Lumpur, Jan. 26-28, 2004.PP 2, 3

Lahsasna,Ahcene;(2010); "The Role of Cash Waqf in Financing Micro and Medium Size Eterprises (MMES)";Seventh International Conference–The Tawhidi Epistemology : Zakat and Waqf Economy, Bangi 2010, PP 98, 108, 110, 112, 114

Masyita, Dian; Tasrif, Muhammad; Suryadinata Telaga, Abdi ;(2005); "A Dynamic Model for Cash Waqf Management as One of The Alternative Instruments for The Poverty Alleviation" ;Submitted to The 23rd International Conference of The System Dynamics Society Massachussets Institute of Technology (MIT), Boston, July 17-21, 2005, PP 1 to7 and 23 ,26

Torman, Cengiz; Tuncsiper, Bedriye; Yilmaz, Sinan; (2004) "Cash Awqaf in the Ottomans as Philanthropic Foundations and Their Accounting Practices" Balikesir University of Turkey, P 12

ابن اثیرجزری، مبارک‌بن‌محمد، (۱۴۰۹ ق)؛ «النهایهٔ فی غریب الحدیث و الأثر»، ۵ جلد، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، چاپ اول، جلد ۴، ص ۳۷۳

ابن ادریس (حلی)، محمدبن منصور، (۱۴۱۰ ق- م ۵۹۸ ق)؛ «السرائر (فقه شیعه تا قرن هشتم)»، قم: مؤسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، جلد ۲، ص ۳۷۹، ۴۷۵ و ۴۷۹، جلد ۳، ص ۱۵۶، ۱۵۵، ۱۵۴، ۱۵۲

ابن عابدین، محمدامین، (۱۴۱۵ ق - م ۱۲۵۲ ق)؛ «حاشیهٔ رد المحتار علی الدر المختار (فقه حنفی)»، بیروت: دار الفکر، جلد ۴، ص ۵۴۵

ابن نجیم المصری، زین الدین بن ابراهیم بن محمد (۱۴۱۸ ق - م ۹۷۰ ق)؛ «البحر الرائق فی شرح کنز الدقائق (فقه حنفی)»، شیخ زکریا عمیرات، بیروت، لبنان: منشورات محمد علی بیضون و دار الکتب العلمیهٔ، جلد ۵، ص ۳۱۳، ۳۱۵

ابن‌ابی‌جمهوراحسایی، محمدبن‌علی، (۱۴۰۵ ق)؛ «عوالی اللئالی العزیزیهٔ»، ۴ جلد، قم: دار سید الشهداء للنشر، چاپ اول، جلد ۲، ص ۲۶۰

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

ابن‌زهره‌حلی، حمزةبن‌علی؛ (۱۴۱۷ ق)، «غنیهٔ النزوع إلی علمی الأصول و الفروع»، قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام، چاپ اول، ص ۲۹۷
ابن‌قدامه، عبدالرحمن (م ۶۸۲ ق)؛ «الشرح الکبیر علی متن المقنع (فقه حنبلی)»، بیروت: دار الکتاب العربی، جلد ۶، ص ۱۸۵، ۱۸۸
احمدمرتضی، احمدبن‌عبدالله‌جنداری، (م ۸۴۰ ق)؛ «شرح الأزهار المنتزع المختار من الغیث‌المدرار (فقه زیدی)»، یمن: انتشارات غمضان، جلد ۳، ص ۴۵۸، ۴۵۹-۴۶۱
اسماعیل پاشا، (۱۹۵۱ م)؛ «هدیهٔ العارفین»، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، جلد ۱، ص ۷۴۸
انصاری، زکریابن‌محمد (۱۴۱۸ ق- م ۹۳۶ ق)؛ «فتح الوهاب بشرح منهج الطلاب (فقه شافعی)»، بیروت: دار الکتب العلمیهٔ، چاپ اول، جلد ۱، ص ۴۴۰
بحرانی، یوسف، (۱۴۰۵ ق)؛ «الحدائق الناضرة»، قم: موسسه‌ی النشرالاسلامی، چاپ اول، جلد ۲۱، ص ۶۱۰
بحرانی آل‌عصفور، حسین بن محمد، (۱۴۱۰ ق)؛ «الأنوار اللوامع فی شرح مفاتیح الشرائع (للفیض)»، قم: مجمع البحوث العلمیهٔ، چاپ اول، جلد ۳، ص ۲۸۰
تبریزی، جواد بن علی، (۱۴۲۶ ق)؛ «منهاج الصالحین (للتبریزی)»، قم: مجمع الإمام المهدی (عجل الله تعالی فرجه)، چاپ اول، جلد ۲، ص ۳۱۰
حاجی خلیفه، (۱۴۰۰ ق)؛ «کشف الظنون»، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، جلد ۱، ص ۲۱۴، جلد ۲، ص ۱۰۱۷
حرّعاملی، محمدبن‌حسن؛ (۱۴۰۹ ق)؛ «وسائل الشیعه»، ۲۹ جلد، قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام، اول، جلد ۱۹، ص ۱۹۳، ۲۰۲، ۱۹۸، ۱۹۲، ۱۷۴
حسینی شیرازی، سیدصادق؛ (۱۴۲۵ق)؛ «التعلیقات علی شرائع الإسلام»، قم: انتشارات استقلال، چاپ ششم، جلد ۱، ص ۴۵۷
حصکفی، محمد علاءالدین؛ (۱۴۱۵ ق - م ۱۰۸۸ ق)؛ «الدر المختار فی شرح تنویر الابصار (فقه حنفی)»، بیروت: دار الفکر، جلد ۴، ص ۵۳۲؛ جلد ۷، ص ۲۱۱
حطاب‌رعینی، محمدبن‌محمد؛ (۱۴۱۶ ق- م ۹۵۴ ق)؛ «مواهب الجلیل فی شرح مختصر الخلیل (فقه مالکی)»، بیروت: دار الکتب العلمیهٔ، چاپ نخست، جلد ۷، ص ۶۲۶
حلی، حسن‌بن یوسف‌بن‌مطهر، (۱۴۲۱ ق)؛ «التحریر»، مکتبه الرضویه لإحیاء الاثر الجعفریه، بیتا، جلد ۳، ص ۳۱۲
حلی، حسن‌بن‌یوسف‌بن‌مطهر؛ «تذکرةالفقها»، مکتبه الرضویه لإحیاء الاثر الجعفریه، بیتا، جلد ۱، ص ۵۱۰
حلی، یحیی بن سعید، (۱۴۰۵ ق- م ۶۸۹ ق)؛ «الجامع للشرایع (فقه شیعه تا قرن هشتم)»، قم: سید الشهداء، ص ۳۶۹
حلّی، مقداد بن عبدالله سیوری، (۱۴۰۴ ق)؛ «التنقیح الرائع لمختصر الشرائع»، ۴ جلد، قم: کتابخانه آیهٔ الله مرعشی نجفی - ره، چاپ اول، جلد ۲، ص ۲۵۷

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]

خمینی، روح‌الله، (۱۰۴۸ ق)؛ «تحریرالوسیله»، قم: انتشارات موسسه‌ی مطبوعات دارالعلم، چاپ‌دوم، بیتا، جلد ۲، ص ۷۰
خمینی، روح‌الله، (۱۴۲۱ ق)؛ «کتاب البیع»، موسسه‌ی اسماعیلیان، قم، چاپ اول، جلد ۱، ص ۳۳۳، ۵۵۹
سمرقندی، علاء الدین، (۱۴۱۴ ق-م ۵۳۹ ق)، «تحفة الفقهاء (فقه حنفی)»، بیروت: داالکتب العلمیة، چاپ دوم، جلد ۳، ص ۳۷۷
سیفی مازندرانی، علی اکبر، (۱۴۲۰ ق)؛ «دلیل تحریر الوسیلة – الوقف»، ص ۳۰۵
شاکری، حسین؛ (۱۴۱۷ ق)؛ «ربع قرن مع العلامة الأمینی»، قم: مؤلف، ص ۱۴۷
شربینی، محمدبن‌احمد؛ (۱۳۷۷ ق - م ۹۷۷ ق)؛ «مغنی المحتاج (فقه شافعی)»، بیروت: دار إحیاء التراث العربی، جلد ۲، ص ۳۷۶
شهیداول، محمدبن‌مکی، (۱۴۱۴ ق)؛ «الدروس الشرعیة»، قم: موسسه‌ی النشر الاسلامی، چاپ اول، جلد ۲، ص ۲۶۹
شهیدثانی، زین‌الدین، (۱۴۱۴ ق)؛ «مسالک الافهام»، قم: موسسه‌ی المعارف‌الاسلامیه، چاپ‌اول، جلد ۵، ص ۲۱۲
شهیدثانی، زین‌الدین‌بن‌علی؛ (۱۳۸۰ ش)؛ «الروضة‌البهیة»، قم: مکتب نویداسلام، الطبعة‌الثانیة، جلد ۴، ص ۳۲۷
شیخ طوسی، (۱۳۶۵ ش)؛ «تهذیب الأحکام (مصادر حدیث شیعه- فقه)»، تحقیق وتعلیق: سید حسن موسوی خرسان، تهران: دار الکتب الإسلامیة، چاپ چهارم
شیخ طوسی، ابوجعفر محمدبن‌حسن، (۱۳۸۷ ق-م ۴۶۰ ق)؛ «المبسوط فی فقه الإمامیة (فقه شیعه تا قرن هشتم)»، قم: المرتضویة لإحیاء آثار الجعفریة، جلد ۳، ص ۲۵۰، ۲۸۷، ۲۹۳، ۲۹۲، ۲۸۶
طباطبایی‌یزدی، سیدمحمدکاظم، (۱۴۱۰ ق)، «حاشیة المکاسب»، قم: اسماعیلیان، ص ۹۹
طباطبایی‌یزدی، سیدمحمدکاظم، (۱۴۰۵ ق)؛ «تکملة العروة الوثقی»، ۲ جلد، قم: کتابفروشی داوری، چاپ اول، جلد ۱، ص ۲۰۶؛ جلد ۲، ص ۹۹ و ۱۰۰
علامه‌حلّی، حسن‌بن‌یوسف بن مطهر اسدی، (۱۴۱۳ ق)؛ «مختلف الشیعة فی أحکام الشریعة»، ۹ جلد، قم: دفتر انتشارات اسلامی، دوم، جلد ۶، ص ۳۱۳
قرآن کریم، آل‌عمران آیه‌ی ۹۲؛ بقره آیه‌ی ۱۷۷؛ مزمل آیه‌ی ۲۰
میرزای نوری، حسین؛ (۱۴۰۸ ق)، «مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل (مصادر حدیث شیعه- فقه)»، قم: مؤسسة آل البیت، جلد ۱۴، ص ۴۷

[Downloaded from jmbr.mbri.ac.ir on 2026-11-05]